

NOTIQLIK SAN'ATI TARIXIGA BIR NAZAR

Sh.U.Nizamova

Qo'qon davlat universiteti PhD, dotsenti

ORCID: 0009-0006-3713-9884

E-mail: nizamovashahnoza794@gmail.com

Annotatsiya: “Mazkurda notiqlik san’atining tarixiy rivojlanishi, ishlab chiqarish bosqichlari va zamonaviy ta’lim tizimidagi ahamiyati-nazariy nazorat tahlili”. Tadqiqotda tarix yunon va rim davridan boshlab sharq mutafakkir bo‘lgan notiqlik an’analari o‘tkazilgan. Yordam, notiqlik san’atining kommunikativ kompetensiya, nutq madaniyati va pedagogik jarayondagi o‘rni asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari emas, balki shaxsning ijtimoiy faoliyati va kasbiy muvaffaqiyatida muhim omil ko‘rsatmoqda.

Kalit so‘zlar: notiqlik san’ati, ritorika, nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, notiq, pedagogika, nutq faoliyati.

Аннотация: «Данное исследование представляет собой теоретический анализ исторического развития искусства ораторского искусства, этапов его развития и его значения в современной системе образования». В работе рассматриваются традиции ораторского искусства, которые были предметом изучения восточных мыслителей со времен греческой и римской эпох. Вклад основан на роли ораторского искусства в коммуникативной компетентности, культуре речи и педагогическом процессе. Результаты исследования показывают, что оно является не только важным фактором социальной активности и профессионального успеха человека, но и важным фактором его профессионального и личностного развития.

Ключевые слова: ораторское искусство, ritorika, культура речи, коммуникативная компетентность, оратор, педагогика, речевая деятельность.

Abstract: “This is a theoretical analysis of the historical development of the art of oratory, its stages of development and its significance in the modern education system.” The study examines the traditions of oratory, which have been the subject of Eastern thinkers since the Greek and Roman periods. The contribution is based on the role of oratory in communicative competence, speech culture and the pedagogical process. The results of the study show that it is not only an important factor in the social activity and professional success of a person, but also an important factor in his professional and personal development.

Keywords: oratory, rhetoric, speech culture, communicative competence, orator, pedagogy, speech activity.

Kirish

Notiqlik san'ati insoniyat sivilizatsiyasining qadimiy va muhim qismlaridan biridir. U jamiyatda fikr almashish, ijtimoiy ta'sir ko'rsatish va boshqaruv jarayonlarida muhim rol o'ynagan. Notiqlik san'ati zamonaviy Yunonistonda shakllanib, Rim madaniyatida rivojlanib.

Qadimgi yunon faylasuflari, eski, Sokrat, Platon va Aristotel notiqlik san'atining nazariy asoslarini ishlab chiqarilgan. Aristotel o'zining "Ritorika" asarida notiqlik borasidagi ko'plab qimmatli ma'lumotlarni berib o'tgan.

Sharq mutafakkirlari ham notiqlik san'atining rivojiga katta hissa qo'shgan. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy va boshqa allomalar nutq m

Ushbu tadqiqotning maqsadi – notiqlik san'atining paydo bo'lishi va ishlab chiqarish jarayonini ilmiy asosda tahlil qilish hamda uning zamonaviy ahamiyatini aniqlashdir.

Til madaniyati jamiyatning axloqiy va estetik qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Xalq orasida keng tarqalgan "Yaxshi so'z – jon ozig'i" naqli tilning ruhiy va ijtimoiy ahamiyatini ifodalaydi. Inson nutqining ravonligi, so'z tanlashdagi nozik didi va fikrni aniq ifoda eta bilish qobiliyati ma'naviy kamolot darajasini belgilovchi muhim omillar sifatida e'tirof etiladi.

Shu sababli, tarix davomida chiroyli va nazokatli so'zlashish, fikrni aniq va ta'sirchan ifodalash jamiyatning axloqiy me'yorlari qatorida yuqori baholangan. Notiqlik san'ati esa nafaqat shaxsiy madaniyatni shakllantiruvchi vosita, balki ijtimoiy muloqot samaradorligini oshiruvchi omil sifatida ham muhim rol o'ynaydi. Nutq madaniyatining rivoji jamiyatda estetik va intellektual o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi. Ona tilining lug'at boyligi va so'zlarning serjilo ma'nolarini mahorat bilan ifoda eta bilish san'ati notiqlik deyiladi. Xo'sh, notiqlik uslubi, xususan, notiqlik san'ati deganimizda nimalar tushuniladi? Ushbu savollarga javobni tarixga nazar tashlab, moziy zarvaraqlari sahifalaridan izlashimizga to'g'ri keladi.

Nutq madaniyati nazariyasida nutq normasi markaziy tushunchadir. "Til -nutq madaniyatining asosidir tekshirish obyekti adabiy til normalari, asosiy vazifasi esa ushbu normadagi ikkilanishlarni bartaraf etib bo'lmog'i kerak". Til normasi tushunchasi murakkab muammolardan bo'lib, ko'p o'lchovli, ko'p rejali, yani obyektiv tarixiy, madaniy sotsiologik va sof lingvistik hodisadir. Til normalarining muhimligi haqida rus tilshunosi L.I.Skvortsov obrazli qilib shunday degan edi: "Ijtimoiy madaniy hayotda til normalari bir mash'aldirki, nutq faoliyatining qirg'oqsiz okeanida til kollektivi unga qarab intiladi, tayanadi"¹.

Nutq madaniyati va notiqlik mahorati qadimdan shakllanib kelgan ijtimoiy hodisa. Qadimgi Yunon mamlakatida bu ta'limot nazariy jihatdan asoslandi: epos, she'riyat, drama, musiqa va boshqa san'at namunalari qatorida ritorika (so'zlash mahorati) yuksak nutqiy san'at namunasi hisoblangan. Notiqlik san'atining tarixiy rivojlanishi uzoq asrlik jarayon bo'lib, uning ijtimoiy, madaniy va siyosiy hayotdagi o'rni turli davr va jamiyatlarda turlicha namoyon bo'lgan.

Notiqlik haqidagi ta'limot uzoq o'tmishga borib taqalib, uning Assuriya, Vavilon, Hindiston va Misrda paydo bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor. "Ritorika"

¹ Hamidova M. Notiqlik san'ati. – B. 6.

san'ati yuqorida sanab o'tilgan davlatlarda paydo bo'lganligiga qaramasdan, Afina va Rimda notiqlik ta'limot darajasiga yetgan. "Ritorika" grekcha so'z bo'lib, "notiqlik san'ati" degan ma'noni beradi. Umumiy qilib aytganda, ritorika notiqlik san'ati haqidagi fan bo'lib, u auditoriya oldida nutq qilish mahoratini, o'z nutqi yordamida tinglovchilarga samarali ta'sir qilish sirlarini, notiqlik madaniyatini o'rgatadi².

Qadim zamonlardan omma oldida nutq so'zlash, insonlarni o'ziga ishonirish, ilgari surayotgan g'oyaga ergashtirish, bayon etilayotgan fikrning ishonchli va asosli chiqishiga urinish, fikrni aniq, lo'nda va ta'sirli chiqishi notiqning so'zamonlik mahoratiga, notiqlik san'atiga bog'liq bo'lgan.

O'sha davrda yuqori ijtimoiy mavqega ega bo'lish, xalq boshqaruvi va siyosiy harakatlarda, sud ishlarida qatnashish insonlardan eng avvalo go'zal nutq sohibi bo'lish bilan birga, aql-zakovat va notiqlik mahorati talab etilgan. Ushbu san'at inson muloqotining muhim qismi sifatida qadim zamonlardan boshlab shakllanib, o'ziga xos rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan.

Ushbu davrlarda jamiyatning rivojlanishi, savdo – sotiqning, sud ishlarining nihoyatda taraqqiy etishi notiqlikni san'at darajasiga ko'tardi. Chunki u paytlarda davlat arboblarning obro' – e'tibori va yuqori lavozimlarga ko'tarilishi, ulaming notiqlik mahoratiga ham bog'liq bo'lgan. Notiqlik san'ati sarkardalik mahorati bilan barobar darajada ulug'langan³.

Ritorika (yunon. Rhetorike – notiqlik) miloddan avvalgi V-IV asrlarda Yunonistonda yuzaga kelib, miloddan avvalgi III-II asrlarda tizimli fan shaklini olgan. Qadimgi Yunoniston va Rimda notiqlik ritorika deb nomlangan. Notiqlik birinchi bo'lib Afina sudlarida vujudga kelgan⁴. Unga sofistlar tomonidan asos solingan ("sofist" so'zi lotin tilidan olingan, sophia – donolik, oqillik, sophos so'zi – dono, oqil degan ma'nolarni anglatadi⁵). Antik ritorika (ushbu atama klassik yoki an'anaviy ritorika deb ham nomlanadi⁶) miloddan avvalgi I asrda Rimda tarqalgan⁷. U qadimgi Yunonistonda madaniyat rivojlanayotgan davrda paydo bo'lgan. Ifodali so'zlash nazariyasi asoslari, dastlab, Arastuning Ritorika traktatidan boshlanadi⁸, Koraks Sirakus – Sitsiliyalik grek. bo'lgan. Ifodali so'zlash nazariyasi asoslari, dastlab, Arastuning Ritorika traktatidan boshlanadi, Koraks Sirakus – Sitsiliyalik grek. millatiga mansub shaxs notiqlik asoschisi bo'lgan⁹. Eng birinchi notiq: Antifont, Andokid, Lusias, Suqrot, Isaus, Demosfen, Lusirgus va shu kabi boshqa notiq bo'lgan¹⁰, degan turli qarashlar ham mavjud.

Ritorika alohida fan sifatida shakllanguncha ancha bosqichlarni bosib o'tgan. Eramizdan avvalgi 510-yilda Afinada demokratik institutlar o'rnatilishi notiqlikning muhimligini, ayniqsa, xalqqa xizmat ko'rsatish tarmoqlarida ahamiyatli ekanligini ko'rsatdi. O'qituvchilar guruhi, ya'ni sofistlar, deb nom olgan guruh kishilarni yaxshi

² Qahhorov I. Notiqlik san'ati. – Turon zamin ziyo, 2015. – 216 b.

³ Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent, 1992. – B.6.

⁴ The Columbia Encyclopedia. – USA: Columbia University Press, 1993. – P. 2091–2092.

⁵ Платон. Диалоги. – М.: Эксмо, 2007. Т. 1. – С. 554.

⁶ <http://rithelp.ru/2010/12/klassicheskaya-ritorika>

⁷ O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi. 12 jildli. T.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. 7-j. – B. 33.

⁸ Габуниа З., Башиева С. Риторика как часть традиционной культуры. Нальчик, ЭЛЬФА, 1993.

⁹ World Book Encyclopedia. – USA: World Book, 1994. V.14. – P. 818.

¹⁰ Funk and Wagnalls New Encyclopedia. – USA: Funk and Wagnalls, 1976. V. 22. – P. 252.

va ifodali nutq soʻzlashga oʻrgata boshladilar. Birinchi sofistlardan boʻlgan Protagor oʻz oʻquvchilarini boʻsh fikrlarni kuchliroq ifoda etishga oʻrgatdi. Ritorikani ilmiy nuqtai nazardan asoslab bergan olim Koraks Sirakus ritorikani undash sanʼati deb ataydi va ritorika sanʼati toʻgʻrisida kitob yozadi. Sofistlar bilan bogʻliq maʼlumotlar V.S.Nersesyantsning mashhur notiq Suqrotga bagʻishlab yozilgan asarida ham keng yoritib berilgan¹¹. U yerda aytilishicha, sofistlar oʻz darslariga juda katta haq olganlar, oʻzlari egallagan bilimlarini esa, donolik deb bilganlar. Bu maʼlumotlar L.Vvedenskaya va L.Pavlovalarning ishlarida ham kuzatiladi¹². Keyinchalik ritorika mohirlari, Koraksning shogirdlari Tisias va Gorgiaslar eramizdan avvalgi 427-yilda Afinaga tashrif buyurib, ustozlarining ishini davom ettirgan. Ulardan keyin antik davrning oʻnta mashhur notiqalaridan biri boʻlgan Antifont ritorika nazariyasi va amaliyoti rivojiga katta hissa qoʻshdi. Soʻngra esa buyuk notiq Suqrot yordamida eramizdan avvalgi IV asrda ritorika sanʼati kengayib bordi, u madaniy fanlar sirasiga kirib bordi. Aflotun esa, ritorikani haqiqatga nisbatan undash, majbur qilish sanʼati deb talqin qildi. Oʻzining Gorgias, Phaedrus kitoblarida u ritorika sanʼatining tamoyillari haqida yozdi. Arastu oʻzining Ritorika nomli asarida ritorikaga undash, majburlash emas, balki undash va taʼsir qilishga olib boruvchi turli yoʻllarni izlab topishdir, deb taʼrif beradi. U haqiqatni talqin qilib, bahslarda gʻolib boʻlishga urgʻu berdi. Rimda rasmiy ritorikaning mohirlari, oʻqituvchilari avval yunonlar boʻlgan. Nazariy va amaliy ritorikaning asoschilaridan Tsitseron va Kvintilianlar yunon uslubi asosida ish koʻrganlar¹³. Qadimda ogʻzaki nutq sanʼatining juda katta tezlikda oʻsib borishi, unga eʼtiborning kuchayib borishi u davrlarda ommaviy axborot vositalarining, yozuvning rivojlanmaganligi bilan izohlanadi¹⁴.

Xulosa

Yuqorida koʻrib chiqilganidek, notiqlik sanʼati insoniyat tarixi bilan uzviy bogʻliq holda rivojlanib kelgan qadimiy va boy anʼanalarga ega bilim sohasidir. Qadimgi Yunoniston va Rim davridan boshlab — Demosfen, Aristotel, Tsitseron kabi buyuk notiqalarning ijodida — bu sanʼat nazariy asosga ega boʻlgan, keyinchalik Oʻrta asrlar va Sharq mutafakkirlari, jumladan, Markaziy Osiyo allomalari ijodida yangi mazmun va shakl bilan boyitilgan.

Notiqlik sanʼati davrlar osha oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan, aksincha, jamiyat taraqqiyoti bilan birga takomillashib borgan. U faqat goʻzal va taʼsirchan nutq soʻzlash mahorati emas, balki fikrni mantiqiy tartibga solish, dalillash, eshituvchiga taʼsir koʻrsatish va gʻoyani samarali yetkazish sanʼatidir.

Zamonaviy dunyoda notiqlik mahorati — siyosat, taʼlim, biznes, ommaviy axborot vositalari kabi sohalarning barchasida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, notiqlik sanʼati tarixini chuqur oʻrganish, undagi ilgʻor tajribalarni zamonaviy talablar asosida qayta anglash va amaliyotga tatbiq etish bugungi kun uchun dolzarb vazifalardan biri boʻlib qolmoqda. Bu sanʼatni egallagan har bir inson oʻz fikrini erkin, asosli va taʼsirchan tarzda ifoda eta olish qobiliyatiga ega boʻladi, bu esa shaxsiy va jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omildir..

¹¹ Нерсесянц В.С. Сократ. - М.: Инфра- М - Норма, 1996. – С. 60. 87.

¹² Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Риторика и культура речи. Ростов на Дону: Феникс, 1998. – С. 223.

¹³ Funk and Wagnalls New Encyclopedia. – USA: Funk and Wagnalls, 1976. V 22. – В. 252.

¹⁴ Словарь античности. М.: Прогресс, 1989. – С. 496.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. – М.: “Манн, Иванов Фервет”, 2013. – 536 с.
2. Сизикова М.В. Эмпатия как личностная черта и профессиональное качество психологов-консультантов с различным стажем практической деятельности. Дисс. канд. психол. наук. – М., 2018. – 165 с.
3. Павлина Е. В. Особенности Эмпатии у Студентов Вуза // Вестник магистратуры. 2022. №9 (132). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-empatii-u-studentov-vuza>.
4. Знаков В.В. Понимание в познании и общении. – Самара, СаиГПУ 2010. – 188 с.
5. Юсупов И.М. Психология эмпатии: теоретические и прикладные аспекты: Дисс. ... д-ра психол. наук. – СПб., 1995. – 252 с.
6. Abdukakhorovna J.M. Scientific Views on the Development of the Anthropocentric Paradigm in Linguistics //JournalNX. – 2021. – Т. 7. – №. 07. – С. 20-21
7. Aristotel. **Ritorika**. – Qadimgi Yunoniston.
8. Forobiy AN **Fozil odamlar shahri**. – Toshkent.
9. Jalolov J. **Nutq madaniyati asoslari**. – Toshkent.
10. Safarova R. **Pedagogik nutq madaniyati**. – Toshkent.
11. World Book Encyclopedia. – USA: World Book, 1994. V.14. – P. 818.
12. Funk and Wagnalls New Encyclopedia. – USA: Funk and Wagnalls, 1976. V. 22. – P. 252.
13. Нерсесянц В.С. Сократ. - М.: Инфра- М - Норма, 1996. – С. 60. 87.
14. Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Риторика и культура речи. Ростов на Дону: Феникс, 1998. – С. 223.
15. Словарь античности. М.: Прогресс, 1989. – С. 496.
16. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent, 1992. – В.6.
17. The Columbia Encyclopedia. – USA: Columbia University Press, 1993. – P. 2091–2092.
18. Платон. Диалоги. – М.: Эксмо, 2007. Т. 1. – С. 554.
19. <http://rithelp.ru/2010/12/klassicheskaya-ritorika>
20. O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi. 12 jildli. T.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. 7-j. – В. 33.
21. Габуня З., Башиева С. Риторика как часть традиционной культуры. Нальчик, ЭЛЬФА, 1993.
22. Hamidova M. Notiqlik san'ati. – В. 6.
23. Qahhorov I. Notiqlik san'ati. – Turon zamin ziyo, 2015. – 216 b.